

Jerzy Starnawski

Na tropie rozwiązania zagadki autorstwa "Proteusa abo Odmieńca" (1564)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 47/2, 461-463

1956

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

II. M A T E R I A Ł Y I N O T A T K I

JERZY STARNAWSKI

NA TROPIE ROZWIĄZANIA ZAGADKI AUTORSTWA „PROTEUSA ABO ODMIEŃCA“ (1564)

Interesujący poemat szesnastowieczny, uprzystępniony w wydaniu Władysława Wisłockiego z r. 1890¹ i od tej pory włączony na zawsze do historii literatury polskiej, utwór będący pierwszym hołdem poetyckim złożonym *Satyrowi* Kochanowskiego, ale też śmiało rywalizujący z poematem Jana z Czarnolasu — przeszedł do trwałej pamięci jako dzieło anonimowe.

Tadeusz Czacki przypisywał utwór Solitariuszowi, który na pięć lat przed ogłoszeniem *Proteusa* wydał w Brześciu *Ozeasza*. Wisłocki podał informację Czackiego w wątpliwość, ale swojej hipotezy, zapowiedzianej, nie ogłosił². Jan Czubek odrzucił świadectwo Czackiego wyjaśniając, iż w jednej broszurze politycznej z XVI w. spotkał wiadomość, że *Proteusa* napisał Piotr Statoriusz, inaczej — Stojęński, zresztą podpisany jako autor krótkiego wiersza dodanego do poematu³. Aleksander Brückner, wysuwający wcześniej przypuszczenie, że autorem poematu był Andrzej Wolan⁴, zaniechał następnie tej interpretacji, przypisał natomiast autorstwo *Proteusa* Cyprianowi Bazylikowi, który — podobnie jak Stojęński — podpisany jest jako autor drugiego z kolei wiersza dodanego na końcu utworu⁵.

Wszystkie te rozstrzygnięcia czy próby rozstrzygnięć opierały się albo na zapiskach rękopiśmiennych, nie ujawnionych jednak i przez to niesprawdzalnych (Czubek), zapiskach pochodzących z początku

¹ *Proteus abo Odmieniec*. Satyra z roku 1564. Wyd. Władysław Wisłocki. Kraków 1890. Biblioteka Pisarzy Polskich. Nr 8.

² Por. *tamże*, s. VII i IX.

³ J. Czubek, *Drobiazgi*. I. Kto jest autorem »Proteusa abo Odmieńca«? Pamiętnik Literacki, III, 1904.

⁴ A. Brückner, *Z dziejów polskich różnowierców*. Arianie. Ateneum, 1896, t. 2, s. 1—31.

⁵ A. Brückner, *Kto jest autorem „Proteusa abo Odmieńca“?* Pamiętnik Literacki, VI, 1907.

XIX w. (Czacki), albo niemal na intuicji (Brückner). Wysuwano wątpliwość, czy Wolan, Stojeński lub Bazylik mogli w takich czy innych okolicznościach napisać ten utwór. Żaden domysł nie uzyskał powszechnej aprobaty i po r. 1907 mówi się już ogólnie o *Proteusie* anonimowym⁶.

Przeoczono tymczasem jedno świadectwo drukowane, późniejsze wprawdzie o lat 63 od samego utworu, ale godne rozważy. Szymon Starowolski w drugim — weneckim — wydaniu *Ἡκατοντάς* w życiorysie Kaspra Cichockiego podał:

Eius studiorum socius Io. Porembny scripsit „Protheum“, de variis philosophiae formis⁷.

Któż to jest Jan Porembny? Nie podobna identyfikować go ze Stanisławem Poreńskim, wymienianym w jednej z fraszek Kochanowskiego jako autor *Skotopasek*. Nazwiska P o r e m b n y nie znają bibliografie. Estreicher wymienia kilku autorów łacińskich z XVI i XVII w. o nazwisku J o a n n e s P o r e m b i u s, tłumacząc to nazwisko: P o r e m b s k i. Wszyscy są jednak autorami utworów łacińskich i polskie brzmienie ich nazwiska jest rekonstrukcją Estreichera. Nazwisko to zupełnie dobrze mogło brzmieć P o r e m b n y. Ze względów chronologicznych jeden tylko z owych P o r e m b n y c h czy P o r e m b s k i c h mógłby wchodzić w rachubę; autor łacińskiego poematu, którego opis bibliograficzny jest następujący:

Ἡροσφώνησις in Optatissimum eundem Felicissimum Serenissimae Annae Caroli Archiducis Austriae Filiae. Sigismundi III Polonorum Regis Sponsae Adventum ad Illustrissimus Principem... DD. Andream Gerinium, Episcopum Vratisl. utriusque Silesiae Supremum Capitaneum etc. Invictissimi Rudolphi II Romanorum Imper. ad nuptias eorundem Serenissimorum Principum Oratorem dignissimum Joannis Porembii artium et philosophiae magistri... Kraków 1592.

Byłby to więc autor polskiego *Proteusa* z r. 1564, łacińskiego poematu z r. 1592 i zaginionego filozoficznego dzieła łacińskiego. Okoliczność, że autor poematu łacińskiego był *„artium et philosophiae*

⁶ Jedynie Kazimierz Piekarski (*Książka w Polsce XV i XVI wieku*. W pracy zbiorowej: *Kultura staropolska*. Kraków 1932, s. 368) wspierał hipotezę Brücknera argumentem uzyskanym na podstawie badań typograficznych. *Proteus* jest drukiem brzeskim.

⁷ Simonis Starowolscii *Scriptorum Polonicorum Ἡκατοντάς*. Wenecja 1627, s. 183. W wyd. frankfurckim z r. 1625 żywot Cichockiego nie zawiera wzmianki o Porembnym.

magister“ czyni prawdopodobnym przypuszczenie wspólnego autorstwa obu dzieł. Rozstrzygnięcia pewnego uzyskać nie można wobec faktu, że jeden utwór jest polski, a drugi łaciński. Badania językowe i stylistyczne nic tu nie wyjaśnia.

Może nawet autor *Proteusa* i autor *Προσφώνησις* nie był jedną i tą samą osobą: mogło istnieć dwu Janów Porembnych. W oparciu o *Ἡκατοντας* da się wyśledzić inne jeszcze szczegóły przemawiające za możliwością autorstwa Porembnego. Najpierw chronologia: przy Porembnym nie podał Starowolski żadnej daty, jedynie informację, że był to kolega Kaspra Cichockiego. Szczegóły biograficzne dotyczące Cichockiego — uzyskane od Starowolskiego, jak też i z innych źródeł — są bardzo skąpe, brak daty urodzenia i śmierci. Podał jednak Starowolski, że Cichocki „*laurea philosophica An. 1567 ornatus*“, w roku wydania *Proteusa* obaj koledzy byli zatem jeszcze studentami. Zrozumiały byłby entuzjazm młodego pisarza dla nowatorskiej poezji reprezentowanej w *Satyrze* Kochanowskiego.

Wspomina Starowolski o Cichockim, że „*magnum auctoritatis gratiae locum apud Georgium Radivillum Cardinalem obtinuit...*“, a autor *Proteusa* dedykuje utwór Mikołajowi Radziwiłłowi, wojewodzie wileńskiemu, rodzonemu bratu Jerzego, kardynała i biskupa krakowskiego. Obaj koledzy byliby więc związani z domem Radziwiłłów: ich mecenasami byli dwaj Radziwiłłowie.

Te wszystkie okoliczności przemawiają za tym, że autorstwo Porembnego jest najzupełniej możliwe. Definitywnego rozstrzygnięcia prawdopodobnie nie doczekamy się nigdy, a w każdym razie nie będzie ono możliwe wcześniej, nim otworzy się jakaś podstawa do badań historycznych i językowo-porównawczych.